

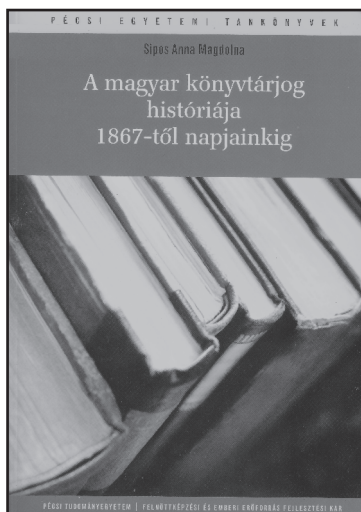

Gondolatok Sipos Anna Magdolna: A magyar könyvtárjog históriája 1867-től napjainkig című művét olvasván

Az ismertetett mű kéziratát 2009-ben zárták le, majd 2011-ben jelent meg a Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadó gondozásában, a Pécsi Egyetemi Tankönyvek sorozat részeként, a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának hallgatói – mint elsődleges célcsoport – számára. Másodlagos célcsoportként ránk, olvasókra biztosan számítani lehet. A könyvtári jog kérdéskörét kutató kollégánk, *Sipos Anna Magdolna* munkájának értékeléséhez kezdve, tekintsünk szét először a világban: írtak-e és kiadtak-e hasonló témájú, összefoglaló művet a 20. vagy a 21. században?

A biztos forrásból való tájékozódáshoz – „régimotorosként” – az IFLA Parlamenti Könyvtári és Kutatószolgálati Szekciójának tagjaihoz fordultam: hiszen, ha egy adott országban valahol, akkor annak a törvényhozás támogató könyvtárában biztosan tudniuk kell/illik egy ilyen, a nemzeti jog speciális területét történetiségében tárgyaló műről.

Leveletem azzal kezdtem, hogy bejelentettem az itt ismertetett mű megjelenését, az esetleges megrendeléséhez¹ is szükséges könyvészeti adatokkal együtt. Tettem ezt annak érdekében is, hogy hozzájuk intézett kérdésemet jobban megvilágítsam, és nem kevéssé azért, hogy hozza meg e magyar eredmény számára az országhatárokon túli ismertséget is.

SIPOS Anna Magdolna
A magyar könyvtárjog története
1867-től napjainkig / Sipo
Anna Magdolna. – Pécs : Alexand-
ra, 2011. 263 p. (Pécsi Egyetemi
Tankönyvek ; ISSN 2062-4751)
ISBN 978-963-297-416-3.

Készséges és *nemleges* válaszok érkeztek. Számos válaszadó jelezte, hogy hazájában eddig legfeljebb tanulmányok, szakkikkek szintjén foglalkoztak a témával.

A Szerző könyve előszavában közli, hogy a kulturális jog kérdéseit nemzetközi vonatkozásban tárgyaló szintetizáló művek is csak nemrégiben jelentek meg, s így talán nem csodálható, ha annak egy részterülete, a könyvtári jog sajátosságai még kevésbé feldolgozottak. „*Pedig a könyvtárakkal kapcsolatos jogszabályok keletkezésének körülményei, a jogforrásokban kinyilvánított állami akarat mindennél pontosabban definiálja a társadalomnak a könyvtárakkal szemben támasztott igényeit, a könyvtáraknak a társadalomban, a művelődéspolitikában betöltött szerepét és mindenekelőtt a könyvtárak működésének feltételrendszerét*” – írja.² „*Pannónia dicséreté*”-nek parafrázálásával Sipo Anna Magdolna büszkén hirdetheti immár, hogy a magyar könyvtárjog geneziséét tárgyaló műve által hazája híresebb lehet ... s mi, könyvtáros kollektívái is jobban kiegyenesíthetjük a gerincünket annak tudatában, hogy szakmánkról tudományos értékű munka született, s éppen egy szakmabeli tollából.

Formai értékelés

A fejezeti arányok elfogadhatóak, de – mint szerkezeti egység – erősen *hiányzik a tárgy- és névmutató*. A tárgymutató szükségességét külön nem indoklom. A névmutató különös jelentősége abban rejlene, hogy a nemzeti könyvtártörténet számára olyan fontos személyi vonatkozásokra nagyobb figyelmet irányítana, s elősegítené a könyvtárosság azonosságtudatának erősítését is. Az osztályozáshoz mindig is nagy vonzalmat érző könyvtárosként meg nem állhatom, hogy egy cseppnyi mintán, „*Az egységes állami rendszer létrejötte*” c. fejezet alapján be is mutassam, hogy milyen információ-tömeget lehetne gazdagítani a művet.

Borítóterv, tördeléstechika

A Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója által gondozott és kiadott mű ízléses borítófedelet kapott (*Hársfai László* munkája), tördelése megfelel az eredeti célnak: egyetemi tankönyvként legyen használatos (tördelő: *Merényi Tamás*).

Mégis: megítélésem szerint jobban segítené a szöveg befogadását és megértését, ha rövidebb bekezdéseket és sokkal több, a lényeges információkat kiemelő tördeléstechikai eszközt (pl. különféle kiemelések, stb.) alkalmaztak volna. A mai felsőoktatási hallgatók szövegértési készsége is ezt indokolná. Ezek a szerkesztési finomságok különösen hiányoznak a bevezető fejezetnél (ahol meg kell „fogni” az olvasót a tárggyal), és sokat segített volna a záró (kitekintő, és tárgya miatt több egységre bontható) fejezet áttekintésében is, de az állítást a teljes műre is fenntartom.

Illusztráltság

A mű tárgyának történeti jellege megkívánná, hogy legalább a történeti jogforrásokról (szkennelt) címlapképet közöljön, egyértelműen oktatási célból. Ezt a mai nyomdatechnika lehetővé tette volna.

Tartalmi értékelés

A kutatás keretei – ahogy a Szerző látja

A könyvtárak jogi szabályozásának történetére vonatkozó hazai kutatások – állapítja meg a Szerző – az 1997. évi 140. törvény előkészítő munkái során kezdődtek, s folytatódtak a jogalkalmazás során keletkezett szakmai tapasztalatok okán.

„E kutatás során vált nyilvánvalóvá, hogy a kronológiában legalább 1867-ig, a Kiegészítés évéig kell visszamenni annak érdekében, hogy a magyar könyvtárügyet meghatározó jogi szabályozás folyamatának teljes íve megrajzolható legyen.”

A Szerző kimondja továbbá, hogy műve még nem monografikus mélységű tárgyalása a kérdéskörnek, hanem inkább nevezhető a felkutatott adatok és ismeretek összefoglalásának.

A bevezető fejezet *A jogi szabályozás szintjei* címet kapta. Teljességgel érthető, hogy egy, a maga szakterületén elsőként jelentkező szintetizáló művet tágasabb szellemi környezetének megismertetésével kezdjen meg a szerzője.

Magyarország könyvtárügyét, könyvtári rendszerét, szerkezetének létrejöttét a Szerző a 19. század második felében bekövetkezett polgári típusú fejlődéshez (társadalomszerkezet, jogrend és államszervezet átalakulása, modern közigazgatás kialakulása) köti.

A kutatás keretei – ahogy a recenzio írója helyesnek látja

A Szerző fenti állításait nem vitatva teszem hozzá, hogy már itt ki kell mondjuk (*Fülep Lajost*³ is ideidézve): *a kötet címével nem mindenütt fog*

harmonizálni a tartalom (és erről nem elsősorban a Szerző tehet).

Ha a kötet címét tekintjük (*A magyar könyvtárjog története 1867-től napjainkig*), majd elmélyedünk a korszakok szerinti bemutatásban, belátható, hogy a Szerző a mindenkori magyar állam aktuális határain belül értelmezi a jogalkotást és a jogalkalmazást. Holott a 'Monarchia kora' alfejezetben és a 'A két világháború közötti évtizedek' c. alfejezetben leírt könyvtári intézményrendszer – a békediktátumok következtében beállt impériumváltások miatt – nem lehet azonos, pedig „megmaradt magyarnak” a Teleki Téka is Marosvásárhelyt ... vagy a lendvai vároosi könyvtár is.

Már csak ezért is egyet kell hát értenünk azzal a szerzői megfogalmazással, miszerint „*a kutatási téma összetettségéből adódik, hogy a további munka kultúr- és jogtörténészek részvételét is igényli majd.*”

Igen, a történeti Magyarország könyvtárainak összességét érintő jogi normákkal is foglalkozni kell majd egyszer⁴, ahogy *a magyar kultúr-nemzet könyvtárügyét* legalább annyira kutatni és ismerni kellene⁵, mint az olasz tartományokét... így a külföldi magyar intézetekét, a szomszédos országok magyar könyvtárügyét, s hogy ne feledkezzünk meg a magyar szellemi élet kirajzásairól, az emigráns közösségek könyvtáraitól!⁶

Erények és tévedések

A bevezető fejezet erénye, hogy jelentős kutatómunkát, nagy hivatkozási apparátust sejtetően foglalkozik a kulturális jogfejlődéssel, művelődéstörténettel – visszanyúlva a 18. századig jut el, a nemzetközi szakmai szervezeteknek a 2. világháborút követően a nemzeti (és szűkebben: a hazai) jogalkotásra gyakorolt hatásának, illetve a valódi befolyás 1990-ig érvényes elmaradásának említéséig, nem kihagyva az ívből a közelmúltunk alapossággal még fel nem tárt, „KGST-ihletésű” könyvtárpolitikáját sem.

További erény, hogy elfogulatlanul szerepelteti a bemutatott korszak azon államférfiait (*Eötvös*

Józsefet, Trefort Ágostont, Wlassics Gyulát, Klebersberg Kunót, Hóman Bálintot), akiknek a nevéhez köthető a könyvtárpolitikai alapozás, az oktatás, a közgyűjtemények, ezen belül a könyvtárak fejlesztési koncepcióinak megalkotása, és megvalósításuk elindítása. Felsőoktatási tankönyvben ez különösen dicséretes szemléletváltozást jelent.

Sajnálatos viszont, hogy a „Jogi szabályozás szintjei” címet viselő, 27 oldalnyi terjedelmű fejezetben (13–39. p.) a Szerző először csak a 33. oldalon említi a fejezetcímmel ígért rendszerezést⁷. A fejezet stílusa hömpölygően áradó, jogi tárgya ellenére nem a tömör meghatározások jellemzik.

A fogalmi tisztánlátás érdekében jelezzük, hogy a Szerző tévesen, ’jogalkotás’ értelmében használja a „törvénykezés” kifejezést, amely pedig a jog igazságügy általi alkalmazását, a bírói ítélezést jelenti. (Ez a téves szóhasználat – sajnos – a hátsó borítón olvasható összefoglalóban is megjelenik.)

A ’magyar könyvtárjog’ korszakokra bontott bemutatásáról

I. A Monarchia kora

I.1 Egy elmulasztott lehetőség – egy országos könyvtár létrehozása

A kiegyezés korának nagy könyvtárpolitikai kérdése az volt: ’országos könyvtár’ hozható-e létre a korszak három fővárosi nagykönyvtárának, az Egyetemi Könyvtárnak, a Nemzeti Múzeum Könyvtárának⁸ és az Akadémiai Könyvtárnak egybeolvasztása révén, vagy mindhárom egyenként fejlődjék, de koordinált gyűjteményfejlesztéssel. Víziók, koncepciók és a racionalitás küzdelme, ahol a „nem cselekvés” (vagy inkább a halogatás?) győzött, mindig a költségvetési politikára hivatkozva – miközben éppen a takarékos gazdálkodás indokolta volna az egységes intézmény létrehozását.

Bepillantást kapunk a korabeli kormányzati és parlamenti munkába. Érdekes reflektorfénybe

állítani egy képviselői indítványt a mának is szóló üzenete miatt. A parlament pénzügyi bizottságának ebben azt javasolta P. Szathmáry Sándor (1872), hogy „a három nagy könyvtár fejlesztésében legyen munkamegosztás: a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára a hungarikumok és a magyar irodalom gyűjtését vállalja; az akadémiai könyvtár a felsőbb tanulmányokhoz szükséges művek beszerzését; az Egyetemi Könyvtár pedig a ’külön tanulmányozáshoz’ szükséges irodalom gyűjtését.” A képviselő javasolta egy országos könyvtár felállításához szükséges költségelemzés elvégzését is. A pénzügyi bizottság a tényleges intézményegyesítést nem javasolta, egy esetleges katasztrófától való aggodalom okán, amelyben az egyesített állomány pusztulása a nemzeti kultúrának pótolhatatlan kárt okozna⁹ – a működés koordinációját viszont üdvözölte. A kezdeményezés viszont elhalt.

Az országos könyvtár ügye iránti érdeklődés negyven év múlva (!) éledt újra. Ekkor tudós könyvtárosok, levéltárosok világítanak rá az 1872-es törvényhozási indítvány pozitívumaira, illetve vitatják az egységesített intézmény létjogosultságát. 1913-ban a képviselőház könyvtárosa úgy látja,¹⁰ hogy a gazdaságilag immár konszolidálódott országnak nem érdeke a több évtizede saját úton fejlődött könyvtárak egybeolvasztása: a szakmai igényeket így is ki tudják elégíteni.

S ugyancsak 1913-ban, szakmai irányítói körben felmerült és megfogalmazódott a tömegigényeket kielégítő fővárosi közkönyvtár megalapításának igénye.

Máig ható tanulságai miatt ideidézem a fejezet zárógondolatait: „Az országos nagykönyvtár [...] eszméjéből a *gyűjtőkori koordináció* maradt meg, amelynek megvalósítására az évtizedek során többféle szervezetet hoztak létre és különböző igazgatási rendszereket dolgoztak ki, mégis *csupán kisebb eredményeket tudott elérni.*” Érdeemes lenne az eredménynek és eredménytelenségnek az okait és következményeit alaposan megvizsgálni...

I.2 A jogi szabályozás első lépései – a kötelezpéldány-szolgáltatás

Több, ma is szolgáltatásokat nyújtó, kiemelkedő értékű könyvtárunk gyűjteményének alapját egy-egy nagylelkű főúri vagy egyházi adomány teremtette meg. Ezek közül egyes könyvtárak további gyarapodásáról az alapító/adományozó saját vagyona terhére gondoskodni igyekezett (ld. például marosvásárhelyi Teleki Téka), míg a folyamatos állományfejlesztésről a 19. század második felétől kezdve az állam törekedett gondoskodni – a nyomdai beszolgáltatási rendszer megteremtésével az európai gyakorlat szerint.

Bár a kötelezpéldány-szolgáltatás szabályozásának kezdetei 1804-ig nyúlnak vissza, s „több évtizedes próbálkozás eredményeként” 1830-ban sikerült a rendszerbe bekapcsolni az – akkor – önálló közigazgatással rendelkező Erdélyt, majd a sajtó termékeiről a könyvtárak számára kedvező – csak jóval később valóra váló – törvényt hoztak 1848-ban, mégis: 1867-ig császári nyílt parancs és kormányzósági rendelet voltak a szabályozó eszközök. A polgári államfejlődés eredményeként a parlamenti demokrácia keretein belül a század végére, 1897-re született meg a nyomdatermékek tudományos célra történő beszolgáltatására vonatkozó törvény, amely aztán – kisebb módosulásokkal és kiegészítésekkel – fél évszázadig volt érvényben.

Eszmetörténetileg, és könyvtártörténeti szempontból is érdekfeszítő olvasmány ez az alfejezet: mind a vidék kulturális fejlesztését pártoló kormány és a fővárosi „lobbi” parlamenti szereplői között lefolytatott viták, mind érvrendszerük megismerhető a korabeli dokumentumokból. Megszólal a tudós és civil társadalom, s már értékeli a sajtó.

I.3 Az irányító és szakmai szervezetek létrejötte

A korszak fő szervezetei: a Múzeum és Könyvtár Bizottság, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége¹¹, a Múzeumok és a Könyvtárak Országos Szövetsége. Ezeknek a

szervezeteknek a létrehozását, majd működését is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szintjén szabályozták.

A Tanács és a Főfelügyelőség biztosította a magyar közgyűjteményügy harmonikus fejlődését az első világháború kitöréséig, a Szövetség pedig – amelynek fő célja a gyűjtemények gyarapítását és népszerűsítését tűzték ki – az ország valamennyi múzeumának és könyvtárának tisztviselői és a magyar kulturális életben meghatározó intézmények képviselői számára tette lehetővé az intézményes eszmecserét.¹²

A Múzeum és Könyvtár Bizottságot (1894–1902) a Széll Kálmán és Porzolt Kálmán által alapított Dunántúli Közművelődési Egyesület kezdeményezésére alakították meg szakmai és társadalmi szervezetek és „meghívott személyek”.

A Bizottság céljai: a közművelődést szolgáló gyűjtemények állományának gyarapítása, az intézmények számának növelése, széles körű társadalmi érdeklődés felkeltése a könyvtárak és a múzeumok iránt, állami támogatás megnyerése a meglévő társadalmi és szakmai erők mellé.

A Bizottság jelentős hatást ért el a kötelezpéldány-beszolgáltatás törvényi újraszabályozása érdekében, tanfolyamokat, oktatást kezdeményezett a ’könyvtárnokok’ számára, megkezdte a gyűjtemények leírásainak és statisztikáinak összegyűjtését, eredményesen kezdeményezte a fővárosi és megyei törvényhatóságoknál a hatáskörükbe tartozó levéltári anyag átvizsgálását, s ebből a könyvtáraknak vagy múzeumoknak a gyarapítását.¹³ A bizottság nemzetközi tapasztalatszerzésre, és a jó példák honosítására is törekedett.

A Bizottság legfőbb érdeme – önértékelése szerint – a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának* létrehozása és a közoktatási kormányzatba való beillesztése, valamint a *Főfelügyelőség* megújítása (1897), dacára annak, hogy e két testület feladat- és hatáskörei között 1905-ig jelentős átfedések voltak.

A Tanács két szakbizottságot választott: az egyik a tudományos gyűjtemények, a másik a közművelődési intézmények munkájával foglalkozott, azt támogatta. Bár az irányítási és a szakmai

felügyeleti rendszerük elkülönült, e két szakbizottság közötti összhangot a vezetési szinten 'perszonálunió' tette lehetővé.

A felügyeleti munka az intézmények rendszeres látogatásából, ellenőrzéséből és a tapasztalatok jelentéséből állt. Fontos eleme volt a tanácsadás, szakmai véleménynyilvánítás, amivel a gyűjtemények munkáját segítette elő.

A Szerző egyes mennyiségi adatokat kiemelkedően fontos korjellemzőnek ítél, ezeket részletesen ismerteti (pl. „1897-ben a Tanács részére biztosított államsegély mindössze 9000 korona volt, amelyből összesen tizenöt esetben, esetenként 400–1000 korona értékben tudtak a múzeumok és a könyvtárak szakmai munkájához támogatást adni. [...] 1913-ban 461.500 korona állami támogatást kapott a testület. [...] 1901/1902 folyamán a Tanács harminckét népkönyvtárat állított össze és szállított le, mintaszerrű felszereltséggel. [...] 1913-ban összesen száznegyvenöt könyvtár létesítéséről számolt be a (tanácsi) jelentés: negyvenhat helyen létesítettek új népkönyvtárat, harminckét helyen új vándorkönyvtárat, és hatvanhét esetben juttattak közművelődési egyesületeket könyvtárhoz.”

A fejlesztés üteme, eredményei minőségileg is elmaradtak a tényleges igényektől – így látták ezt a korszak könyvtárpolitikájának irányítói. Adatokkal: „Magyarországon akkor [1909-ben] 12.615 község létezett, amelyből 4281 községben éltek ezernél többen, s közöttük mindössze hat-száz népkönyvtárat tudtak szétosztani.”

Az utókor ítélete, a Szerző tolmácsolásában azonban kedvezőbb: „a magyar közgyűjteményügy aranykora és egyben hőskora a Monarchia felbomlásával lezárult, de el kell ismernünk: a magyar közgyűjteményrendszer alapjait, szervezeti, szakmai és irányítási kereteit, valamint máig is működő legnagyobb gyűjteményeit ez a korszak teremtette meg.”

Ahogy a „Jogi szabályozás szintje” c. fejezetet, úgy ezt is jellemzi, hogy a Szerző – tárgytól ugyan el nem térve – sokkal szélesebb kultúrhistoriai képet fest a címben jelzettel. Azonban mind a korszak művelődés- és oktatásügyének kezdeményezései, mind ezeknek

a fejlesztési irányoknak a képviselői több figyelmet is kaphatnának egy szakszerű tárgy- és névmutató elkészítésével (pl. az iskolán kívüli oktatás¹⁴, így pl. a szabadtanítási mozgalom és aktivistái, vagy az új közgyűjteményi koncepció és előterjesztői stb.).

A fejezet stílusa megkapó – hja, aranykort mutat be ... jól tesszük, ha korfestő műveket is olvasunk mellé! Ajánlott irodalom: *Széchenyi emlékezete: Serlegbeszéd a Nemzeti Kaszinóban 1864–1944. Bp. Akadémia, 2010.* és *Nemeskürty István: A kőszívű ember unokái. A kiegyezés utáni első nemzedék 1867–1896. Bp. Magvető, 1987.*

II. A két világháború közötti évtizedek

Az első világháború is ide tartozik, hiszen a háborús évek jogalkalmazásról említést is tesz a Szerző. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelőisége korabeli tevékenységéről annyit tudunk meg, hogy „a háborús években [...] a testület munkája [...] többnyire operatív feladatok megoldására korlátozódott, majd fokozatosan elhalt.” (1922)

1922 és 1945 között a tudományos és a közművelődést ellátó gyűjtemények működésének jogi szabályozásában minőségi változást jelentett a gyűjteménytípusonként elkülönült rendelkezések létrehozása.

II.1 A tudományos jellegű gyűjtemények jogi szabályozása

Tudománypolitikai és közigazgatási szempontból kiemelkedő jelentőségű volt az ún. Gyűjteményegyetemre vonatkozó törvény létrehozása (1922), majd a hatályba lépését követő VKM szabályrendelet megalkotása (1923).

A Gyűjteményegyetem¹⁵ megszervezése mind a nemzeti nagy közgyűjtemények megmentését, működésük stabilizálását, mind pedig a békediktátum után a határokon kívül rekedt magyarság szellemi gondozását, identitásbeli erősítését szolgálta. A koncepció megfogalmazója *Klebersberg Kuno* kultuszminiszter, kivitelezésében társai voltak: *Magyary Zoltán* jogtu-

dós, a közigazgatás modernizációjának úttörője, valamint *Hómann Bálint* kultúrpolitikus.

A Szerző megismertet a törvényjavaslat létrejöttének szellemtörténeti előzményeivel, az egyesítendő, de önkormányzatiságot nyerő intézmények rendszerével, paragrafusonként mutatja be a törvényjavaslatot, idézi annak nemzetgyűlési vitáját, majd szól a törvény alkalmazási tapasztalatairól és hatásáról, végül 1934-ben történt hatályon kívül helyezésének a költségvetési forráshiányban keresendő okairól.

II.2 Kísérlet a közgyűjteményügy egészének törvényi szabályozására

A Gyűjteményegyetemre vonatkozó törvény végrehajtási tapasztalatai, az ország gazdasági helyzete, az oktatásügy fejlesztésének sürgetőbb volta indokolhatta, hogy a többi közgyűjtemény felzárkóztatását célzó törvény javaslatának előterjesztésére 1928 előtt nem kerülhetett sor. Ennek a jogi szabályozásnak a keretében kerestek megoldást a vidéki levéltárak, a muzeális értékek védelme, a nyomdatermékek kötelezpéldányainak beszolgáltatása kapcsán felmerült problémákra.

A törvényjavaslat parlamenti vitájából vett szemelvények¹⁶ tükrözik a kérdés jogi szabályozásának szükségességét, különös tekintettel pl. a magántulajdonban lévő műkincsek és egyéb kulturális értékek külföldre vitelének megakadályozására, illetve a magán- vagy egyházi tulajdonban lévő muzeális értékek állam általi felvásárlásának körülményeire.

Az előterjesztő, Klebersberg Kuno VKM miniszter szerint e törvényjavaslat révén, a gyűjteményegyetemi törvénnyel együtt egy *kultúrpolitikai kódex* jött létre, amely a magyar múzeumok, könyvtárak és levéltárak ügyét egységes formában szabályozza.

A Szerző fejezetenként ismerteti az 1929-ben hatályba lépett törvényt.

E jogszabály egyik nagy jelentősége, hogy először határozta meg a *közgyűjteménnyé* nyilvánítás módját és követelményeit. Ez a törvény állapította meg, hogy a közgyűjteményeknek miért és miként kell a külföldi tudományos munkákat

is beszerezni. A törvény hatálya nem terjedt ki a Gyűjteményegyetem kötelékébe sorolt nagy nemzeti közgyűjteményekre, az Országgyűlés és a minisztériumok könyvtáira¹⁷, s ugyanakkor meghatározta azoknak a speciális feladatkörű vagy helyzetű intézményeknek a körét, amelyeknek a 'kollekcióit' nem lehetett közgyűjteménnyé nyilvánítani (pl. egyetemi könyvtárak, hiteles helyek levéltárai, stb.).

A törvény részletesen szabályozta a VKM felületei jogait, részletesen felsorolta a törvényhatóságok és községek, illetve városok (mai szóval: *a fenntartók*) közgyűjteményekkel kapcsolatos fenntartási és fejlesztési kötelességeit.

A közgyűjtemények személyzetének elvárt képzettségéről és minősítéséről szintén rendelkezett e törvény, a Gyűjteményegyetemre vonatkozó jogi szabályozással megegyező elvi alapon. Kimondta a törvény, hogy a közgyűjtemények személyzete a fenntartó közigazgatási alkalmazottai körébe tartozik, besorolás és egyéb jogok tekintetében is.

Úttörő volt e törvény a tekintetben is, hogy rendelkezett az ingó műemlékek és egyéb muzeális tárgyak felkutatásáról és védelméről.

A tudományos célú kötelezpéldány-szolgáltatás eljárási rendjét a kor követelményeihez igazította a törvény. A kedvezményezettek köre is bővült: a KSH Könyvtára ekkor vált a teljes magyarországi könyvtermés második – biztonsági – lelőhelyévé,¹⁸ az Országos Széchényi Könyvtár és a KSH Könyvtárát illető teljes sorok mellett az Akadémiai és az Országgyűlési Könyvtár pedig válogatási jogot kapott.

A törvény büntető rendelkezéseket is tartalmazott a régészeti emlékek be nem szolgáltatásával, a közgyűjteményben őrzött dokumentum eltulajdonításával, a köteles példányok be nem szolgáltatásával kapcsolatban.

II.3 A közgyűjtemények irányításának újabb önkormányzati modellje

Magas ambíciói ellenére a gyűjteményegyetemi koncepcióra alapozott törvényi szabályozás alig tizenkét évet maradt hatályban. Hóman Bálint

kultuszminisztersége alatt, 1934-ben nyújtották be azt a VKM által előkészített törvényjavaslatot, amely a Magyar Nemzeti Múzeum működését és tevékenységét újrászabályozta, s a Múzeum szervezetébe sorolták a korábban a gyűjteményegyetemi keretbe tartozó múzeumokat, könyvtárakat és levéltárakat.

A gyűjteményegyetemi törvény módosításának szükségességét azzal indokolták, hogy jogi értelemben nem valósította meg az egységes intézmények integrációját, a gyűjtemények szakmai szempontjait személyi kérdések előzték meg, valamint, hogy a Gyűjteményegyetem nem csupán közgyűjteményeket foglalt magába, hanem egyéb tudományos intézményeket is.

A Szerző elemzi a két kultuszminiszter felfogása közötti koncepcionális különbséget, az elit- és a tömegkultúráról vallott nézeteik eltérő voltát, tetten érendő a gyűjteményegyetemi törvényt módosító jogszabály keletkezésének okait. Áttekinti a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményi és szervezeti fejlődését az 1808. évi (az alapításáról szóló) törvénytől elindulva.

Az új törvény szerint a Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzatába tartoztak a Magyar Királyi Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, a Magyar Történelmi Múzeum, az Országos Természettudományi Múzeum (és a közös címeikbe foglalt intézményeik), valamint a Közgyűjtemények Országos Felügyelősége. A törvény létrehozta a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsát, amely a magyar tudományos közélet és a magyar közgyűjteményügy legkiemelkedőbb személyiségeiből állt. E testületnek a törvény igen kiterjedt jogkört adott. A tanács elvben követte a gyűjteményegyetemi vezetési-irányítási modellt, de a törvény valójában annál lényegesen bonyolultabb, „csúcsbürokrata” szervezetet hozott létre. Az új törvénytől költségtakarékosságot, a nem gyűjtemény jellegű intézmények leválasztásával egyfajta ’profil-tisztítást’ vártak.

A közgyűjtemények teljességére kiterjesztett, 1935-ben hozott, az 1929. évi XI. törvény és az 1934. évi VIII. törvény végrehajtása tárgyában kiadott VKM rendelet is ezt a szellemet tükrözte.

E rendelet bevezet egy új fogalmat, a *nyilvános jellegű közgyűjtemény* fogalmát. Részleteiben is szabályozza a múzeumi és a könyvtári gyűjtemények közgyűjteménnyé nyilvánításának feltételeit. A közgyűjtemények személyzetéről szóló részben figyelemre méltó elvárásként jelenik meg, hogy az előírt iskolai végzettség, és tudományos fokozat mellé valamely országos közgyűjteménynél gyakorlati képességeiknek megszerzéséről bizonyítványt kell, hogy szerezzenek.

A jogszabály foglalkozik továbbá a nyomdatermékek tudományos célú kötelespéldány-szolgáltatási rendjének korszerűsítésével.

III. 1945-től az 1997. évi törvényig

A könyvtárügyet az irányítási célok megváltozása jellemezte 1944-től kezdve több hullámban. Míg a korábban tárgyalt korszakok könyvtárpolitikáját a gyűjtemények gyarapítása, a gyűjtés koordinálása jellemezte, 1944-ben a gyűjtemények ideológiai alapon történő „megtisztítása” kezdődött meg (s tartott több évtizedig), különféle kirekesztő eszmékre hivatkozva.

Több tízezer mű állományból való kivonása és megsemmisítése kísérte a 2. világháborús, ’természetes’ fizikai pusztulást.

A háborút követően a gyűjtemények, elsősorban a népkönyvtárak építése is megindult, de korántsem csak az új kiadású művekkel, hanem a teljes könyvtári rendszer átstrukturálásával: az egyházi gyűjtemények majdnem teljes körű államosítása, a kollekciók újra-elosztása révén.

A teljes könyvtári rendszerre kiterjedő, központi irányításra történő ’állománytisztítás’ újabb hulláma 1962 és 1966 között zajlott le, úgyszintén ideológiai alapon.¹⁹

III.1 Az egységes, állami könyvtári rendszer létrejötte

A háborút követően a közgyűjteményügy, vagyis a könyvtárügy, a múzeumügy és a levéltárügy korábbi egységes rendszere és jogi szabályozása megszűnt, helyébe az intézménytípusok szerinti szabályozás lépett.

A könyvtárügy újjászervezése könyvtártípusonként valósult meg, s bár mind a tudományos, mind a népkönyvtárak feletti felügyeletet a VKM gyakorolta (1946–47), a népkönyvtárak fejlődésére a szabadművelődési mozgalom is hatással volt. A korszak talán legfontosabb mondata: „[...] a Magyar Köztársaság kormánya a könyvtárak létesítését és fenntartását közfeladattá nyilvánítja.”²⁰

1946-tól kezdve koncepcionálisan is felmerült a könyvtárügy új és átfogó jogi szabályozásának kérdése.

Az első (kormányrendeleti szintűre tervezett) jogszabályt az Országos Szabad Művelődési Tanács terjesztette elő a népkönyvtárak és a (többi) könyvtárak közötti együttműködésről. Ezzel párhuzamosan (!) a kultusztárcánál (akkor még: VKM) is megindult a jogszabály-előkészítés. Bár 1947-re elkészült a törvénytervezet,²¹ de a törvényi szintű szabályozás valójában 1997-ig nem valósult meg: hiszen 1956-ban és 1976-ban is törvényerejű rendelet született.²²

Az 1946–1950 között létrejött jogszabály-kezdemények a tudományos és szakkönyvtárak, valamint a tömegkönyvtárak elkülönült jogi szabályozási szándékát tükrözik, bár az együttműködésüket pártolják – állapítja meg a Szerző.

A néha kodifikációs szakaszig sem jutott jogszabály-tervezetek után 1952-ben – a kulturális forradalom jegyében és a személyi kultusz kiteljesedése idején – megszületett és hatályba lépett a könyvtárügy egységes irányítását célul tűző minisztertanácsi határozat. Hangsúlyosan a tömegkönyvtárakról rendelkezett, létrehozta a Népkönyvtári Központot, a tudományos és szakkönyvtárak számára közművelődési feladatokat adott (így pl. nyilvános könyvtárrá minősítette az Országgyűlési Könyvtárat és az egyetemi könyvtárakat, a Központi Műszaki Könyvtártól pedig elvárta a technikai irodalom tömegkönyvtárak útján történő népszerűsítését.)

Az Mt. határozat – az új közigazgatási rendszert követő módon – létrehozta a megyei és járási könyvtárak rendszerét, amely mindmáig „a magyarországi könyvtári struktúra legerősebb rendszerszervező modelljévé vált”. A jogszabály

kitért az iskolai könyvtárak fejlesztésének szükségességére, rendezte az üzemi és a szakszervezeti könyvtárak viszonyát is. Részletes normákat határozott meg az egyes könyvtártípusokra. Végrehajtási utasításából kitűnik az az elvárás is, hogy a könyvtárosnak politikai szempontból képzettnek és megbízhatónak kellett lennie.

Ez a kormányhatározat megvalósította a korabeli szakmai rendszerváltást. A könyvtárügyben a napi politikát is kiszolgáló, de egységes fejlesztést célozta.

Az 1953-as politikai enyhülési folyamat következtében kulturális éledés kezdődött, kimondhatóvá vált, hogy a könyvtáraknak nevelő feladatai mellett szakmai tevékenységei is lehetnek. Jogszabályok születettek a (számbavételi célú) bibliográfiai munka koordinálásáról, a könyvtárosok képesítési normáiról.

A kutatásba vont források szerint – állítja a Szerző – a könyvtárügy egészét átfogó, törvényi szintű szabályozás gondolata az 1952-es minisztertanácsi határozat életbe lépése, és főleg alkalmazási tapasztalatai nyomán is felmerült. A határozat szellemiségéből és végrehajtásának módjából fakadó koncepcionális, irányítási, szervezeti, személyi és dologi hiányosságokat a Szerző részletesen ismerteti, legfőbb problémaként a gyűjtőköri egyeztetés hiányát említve.

Új jogszabály létrehozását a könyvtárak számának hatalmas növekedése is indokoltá tette.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1954-től foglalkozott egy új jogszabály előkészítésével. A törvénytervezet koncepciójának összeállításában – akárcsak az 1947. évi, végül elhalt jogszabálytervezet esetében – Kovács Máténak (ekkor már egyetemi könyvtárigazgatóként) meghatározó szerepe volt. Lenyűgöző szervezettség, stratégiaalkotási képesség, a legjobb szakmai erők összefogása jellemzi az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet előkészítő munkáit és társadalmi-szakmai vitáját, majd kodifikációját.

A Szerző az 1956-os jogszabálytervezet bemutatása során többször használja a „törvény” megjelölést, holott az törvényerejű rendelet volt. „Az 1956-os könyvtári törvény” megjelölés a szakmai zsargonban megfelelő, a könyvtárjog

történetét feltáró műben viszont pontatlanság. A Szerző önellentmondásba kerül, amikor a 2.042-13/1952. sz. minisztertanácsi határozatról írva jelzi, hogy „[...] a népművelési minisztérium vette át ... az Országos Széchényi Könyvtár, ...felügyeleti jogát is.”, majd az 1956. évi tvr. taglalásakor pedig, mintegy újdonságként, azt írja: „a nemzeti könyvtár [...] a Népművelési Minisztérium hatáskörébe került [...]”.

A fejezet egészére igaz, hogy a szöveg megértését és a befogadását jobban szolgálná, ha mind a jogszabály-tervezetek, mind a törvényerejű rendelet elemzésénél és értékelésénél a *tervek, a célok és az eredmények bemutatása* formailag is elkülönülne, legalább kiemelések alkalmazásával.

S íme, egy piciny minta az olyan fájóan hiányzó, akár egybe is szerkeszthető *név- és tárgymutatóra*. Ki-ki döntse el, vajon jobban tudna-e tájékozódni a műben, ha ezt a segítséget megkapná.

1956. évi 5. törvényerejű rendelet és koncepciója	181
I. Országos Könyvtári Konferencia (1952. november 28-29.)	173
II. Országos Könyvtári Konferencia (1955)	176
békeharc	173
Budapesti Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára később SOTE Könyvtár	185
Debreceni Egyetem korábban Kossuth Lajos Tudományegyetem Debreceni Egyetemi Könyvtár munkaközössége	179
hálózati elv, hálózati rendszer, hálózati központok	185
Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára = Debreceni Egyetemi Könyvtár	180
Kovács Máté művelődés- és könyvtárpolitikus (1906–1972)	160
Könyvtárak Országos Tanácsa (1945–)	160
Molnár Pál irodalomtörténész (1907–1968)	180
MTA Könyvtártudományi Főbizottság	175
Népkönyvtári Központ (1949–1954)	160

Népművelési Minisztérium elődje Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium	161
Országos Könyvtári Központ (1945–1952) indexei	159
Országos Könyvtárügyi Tanács (1947–)	160, 187
Országos Mezőgazdasági Könyvtár	185
Országos Pedagógiai Könyvtár	185
Országos Szabad Művelődési Tanács és jogszabálytervezete	161-162
Révai József kommunista kultuszminiszter (1949–1953)	167
szakirodalmi dokumentációs központok	188

III.2 A magyar könyvtárügy a huszadik század második felében

Az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet és végrehajtási határozata két évtizedig volt hatályban, s szerepe szerint meghatározta a könyvtári rendszer működését. Bár továbbfejlesztéséről már 1960-tól gondolkodtak, a „modern magyar könyvtár- és tájékoztatásügy alapjait” megteremtő 1976. évi 15. törvényerejű renDELETEhez vezető szellemi utat hosszan kellett érlelje az idő, melyet a kádári-aczéli kultúrpolitika változó, tiltó-támogató-tűró természete jellemzett.

A Szerző széles ecsetvonásokkal tárja elénk a „három T” korszakainak azt a művelődési vetületét, amelynek ’eredményeként’ egyes – a könyvtárak anyagát majdan gyarapító – művek meg sem születtek, egyes műveket ’zárt anyagként’²³ őrizhettek a könyvtárak, míg más – az ideológiai vezetés által támogatott – szerzők művei akadálytalanul áramolhattak a könyvtárakba. A művészeti és a tudományos élet 1956 utáni ’konszolidációja’ (=pacifikálása) mind a könyv-, mind a folyóiratkiadás cím szerinti gazdagodásában tetten érhető. Ugyanakkor a külföld hatásai (ideértve a határon túli és az emigráns magyar szellemi élet termését csakúgy, mint a nem eurokommunista irányultságú európai műveket, és a tengerentúli kapitalista világ gondolatvilágát tükröző munkákat) erős szűrőn keresztül, csonkán érhatték el a magyarországi

könyvtárlátogatók. Ez alól a „megszűrt” külföldi hatás alól kivételt képeztek a Szovjetunióban, vagy a szocialista tábor többi országaiban kiadott – magyarra is átültetett – művek.

Miközben 1963 után a diktatúra jegyei fokozatosan enyhültek, s a politikai megbízhatóság mellett a szakmai hozzáértés követelménye is megjelent, a konszolidáció egyik pillére a tabuk (p.194) tiszteletben tartása maradt.²⁴ Mindez szükségszerűen tükröződött a gyarapítási és a tájékoztatási munkában is.²⁵

Az óvatos gazdasági modernizáció (‘új gazdasági mechanizmus’) megtorpanása, a hatvanolcas európai diákmozgalmak hatásai újabb ideológiai szigorítást eredményeztek, „a hatalom és a művészetek, az irodalom viszonya ismét feszültté vált.” A határon túli magyarság kérdéseivel való foglalkozás igényére a politikai vezetés művek bezúzásával, főszerkesztők leváltásával reagált.

Az 1970-ben megtartott III. Országos Könyvtárügyi Konferencia előkészítése során számos tanulmány készült, s szakmai vitákon igyekeztek újradefiniálni a könyvtárügy helyzetét, és a kívánatos fejlesztési irányokat. Külföldi szakmai példákat elemeztek, más országok könyvtári jogalkotói tevékenységét is. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ (=KMK) volt az a szellemi műhely, ahol az előkészületek zöme zajlott.

A konferencia rávilágított a könyvtári rendszer gyenge pontjaira, ugyanakkor jól tükrözi a korabeli szemléletet, hogy a könyvtárakat a művelődés alapintézményeként kívánták meghatározni. Elvárásként fogalmazódott meg, hogy a tudományos és kutatói tevékenységet nemzetközi színvonalon szolgálják a szak- és a felsőoktatási könyvtárak. Az oktatást és a művelődést szolgáló intézmény képe mellett megjelent az információszolgáltató könyvtár iránti igény.

Az 1976-ban hozott törvényerejű rendelet fő erénye a szolgáltatás-központúság gondolatának a bevezetése volt. A jogszabály korszerű könyvtárképet rajzolt fel, mégis – állapítja meg a Szerző – számos szakmai hibát „épített be”. Ezek elsősorban a könyvtári rendszer túlszabályozott

szervezeti felépítésében, a (szakmai) felügyelet és a fenntartás különválasztásának ellentmondósságában jelentkeztek. Ezt a helyzetet tovább bonyolította a könyvtári rendszer szervezetéről és működéséről hozott 1978-as KM (=Kulturális Minisztérium) rendelet. Szintén a működés hatékonyságát csökkentő eszközként említi a Szerző a kötelespéldányok elosztási rendjére, valamint a könyvtárközi kölcsönzésre vonatkozó követő jogszabályokat.

Sem a törvényerejű rendelet, sem a végrehajtási jogszabályok nem írták elő egzakt módon a fenntartók kötelezettségeit. A hetvenes évek második felétől – még rejtetten – romló gazdasági helyzetre a fenntartók először a ’nem-fejlesztéssel’ reagáltak, majd – a nyolcvanas évek második felétől a kilencvenes évek közepéig főként a vállalati, intézeti könyvtárak esetében – visszafejléssel, intézmény megszűntetéssel.

A fejezet stílusában leginkább a hajdani pg-(=politikai gazdaságtan) jegyzetekre emlékeztet. A Szerző vélhetően arra törekedett ebben a részben is, hogy a könyvtárak társadalmi-gazdasági-politikai helyzetét híven mutassa be, s így indokolja a korszak jogi környezetét. S rögtön ellent is mondok a ’pg-jelzőnek’: hiszen ez a fejezet is elfogulatlan kutatáson alapul.

Olvassunk e fejezet mellé is korfestő műveket! Ajánlom *Féja Géza, Illyés Gyula, Pilinszky János, Nagy László, Nagy Gáspár* írásait és verseit!

III.3 A hatályos könyvtári törvény

A Szerző igen messziről indítja az 1997-ben meghozott, ma is hatályos (többször módosított) törvény ismertetését, értékelését. Az alfejezetet a hetvenes években Magyarországra is begyűrűző olajválság, majd az ország eladósodásának körülményei taglalásával kezdi, majd rávilágít azokra a hazai és szovjetunióbeli eszmetörténeti áramlatokra is, ami a szocializmus építését célul tűző társadalmi rendszer eróziójához vezetett.²⁶

„Mind az 1956-os, mind az 1976-os törvényerejű rendelet adós maradt a korszerű szolgáltatási tartalom megvalósításához szükséges feltétel-

rendszer meghatározásával” – állítja a Szerző, miközben éppen a társadalmi-politikai környezet bemutatásával maga mutatott rá, hogy a „szolgáltatási tartalmat” – adott esetben – miképpen zúzatta be, vagy minősítette zárttá a politikai hatalom. A szolgáltatási feltételrendszer – ehhez képest – másodlagos tényező ...

A romló pénzügyi körülmények, az ország akkori eladósodása elszegényítette a könyvtárakat is: jelei mind a dokumentum-beszerzés csökkenésében, mind a könyvtárosok bér- és létszámhelyzetének romlásában megnyilvánultak. A hatvanas évek nagy könyvtárépítési láza rég elmúlt, mégis, a nyolcvanas évek kiemelkedő szakmai eseménye, hogy az Országos Széchényi Könyvtár újjáalakított épületbe, mai helyére, a Budavárba költözhetett (1985).

Nemcsak a dokumentum-beszerzésben „szakadt le” Magyarország a modern könyvtárügygel büszkélkedő országok csoportjától, hanem az informatikai fejlesztések honosításával is. A ’komputerizálás’ előnyeit (ahogy a jelenséget abban az időben neveztük/nevezték) csak néhány könyvtár ízelhelte meg akkoriban, s így az információs szolgáltatási könyvtári profil kialakítása is késett. *„Az információs társadalom kihívásai, a termelés, az oktatás és a kutatás változásai olyan tájékozódási és információs igényeket támasztottak, amelyek megoldására a magyar könyvtári rendszer ma is csupán korlátozottan alkalmas”* – állítja a Szerző. *Ma is?* – kérhetjük többen is. Indokló kifejtést erre az állításra nem kapunk. Talán arra gondolt itt a Szerző, hogy *„a magyar könyvtári rendszerbe beérkező, illetve onnan online formában elérhető dokumentumvagyron elemzése”* hiányzik, s az *„így nyert tapasztalatok alapján ... állományalakítási stratégia és új országos gyűjtőköri koordináció”* kidolgozása lenne szükséges. (?)

A rendszerváltás első éveinek jogalkalmazási környezetről írja *Vajda Kornél* (1999), s a mű idéz a cikkből : *„... voltak törvények, jogszabályok, amelyekről igen sokan úgy vélték, régóta nem érvényesek, holott hatályban voltak. Persze, senki nem tartotta be őket, megszűnt, szünetelt a jogszabályok tisztelete ... mindez nem a jogállá-*

miság felé mutatott ... Az elbizonytalanodásra mi sem jellemzőbb, mint hogy egy ilyen mondat – a demokratikus társadalom alapintézménye a könyvtár – el sem hangozhatott volna.”

Az elbizonytalanodás lépéskényszerbe hozta a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (MKM) Könyvtári osztályát. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének és az Informatikai Kamarának²⁷ a bevonásával szakmai egyeztetéseket kezdeményeztek egy új könyvtári törvény előkészítése érdekében (1991–1992). A *„Könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy törvényi szabályozásának koncepciója”* c. vitáit sikere a szakkönyvtárak és a felsőoktatási könyvtárak ellenállásán múltott. Az amúgy is csak „meglehetősen széles körű” szakmai viták elhamvadtak, s velük együtt a jogalkotási kezdeményezés is.

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete azonban – s jelesül *Papp István* főtítkárr – azonban már 1993-tól kezdve újabb javaslatokat tett közzé a szaksajtóban a könyvtári törvény lehetséges és kívánatos tartalmáról. A szaksajtóban megindult a vita, amelyben immár az újrászerveződő egyházi könyvtári közösség is hallatta a véleményét. Ez azért is különösen érdekes körülmény, mert a koncepció kifejezetten a nyilvános könyvtári ellátást kívánta szabályozni, a jogalkotást az állampolgári jogok felől, nem pedig a könyvtár, mint intézmény felől közelítve.

Az MKM jogalkotási kezdeményezése is újraéledt: elemző szemletanulmányt készítettett a fejlett könyvtárüggyel bíró országok jogalkotásáról.²⁸ Az újrainduló szakmai vitákban – mely alacsonyabb intenzitású volt, mint 1992-ben – természetesen figyelembe vették az IFLA, az UNESCO és az Európa Tanács ajánlásait is. Eközben viszont elfelejtődött az a korábban elfogadott szakmai álláspont (1993), miszerint az új törvényi szabályozásnak valamennyi könyvtártípusra ki kell terjednie. Ezt az ellentmondást úgy igyekeztek áthidalni a törvényelőkészítők, hogy a felsőoktatási könyvtárakat is a nyilvános könyvtári ellátás körébe vonták.

A Szerző kutatásai alapján azt állítja, hogy a törvény szerkesztői a tudományos és szakkönyvtári ellátással nem kellő súlyt helyeztek, s az Ország-

gyűlés sem hozta helyre ezt a hibát a viták során, sőt: „*az Országgyűlés szempontjain teljesen kívül esett a könyvtárak gyűjteményértéke*”. Ez a megjegyzés azért is kap különös fényt, mert a Magyar Országgyűlés maga is fenntartója egy nyilvános, jogi szakkönyvtárnak, de ez már egy másik história

A törvényelőkészítő munkacsoport 1995-ben kezdte meg a munkát, első tervezetüket 1996-ban tárták a nyilvánosság elé. Különböző politikai alkuk folytán, de elsősorban a következő évi költségvetési törvény tárgyalási rendjére tekintettel, 1997 őszén, a kodifikációs munka lezárása után úgy döntött az előterjesztő kultusztárca és az Országgyűlés vezetése, hogy a törvényjavaslatot kivételes eljárásban tárgyalják. Ez azt jelentette, hogy a parlament Kulturális bizottsága foglalkozott ugyan érdemben a javaslattal, de plenáris vitára már csak a határozathozatal előtt került sor. Lényegében a törvényjavaslat kikerült a tényleges politikai érdeklődés köréből, részletes plenáris vitája nem lehetett, tv-közvetítési időn kívül (gyenge sajtóvisszhang mellett) tárgyalták, igen csekély létszámban jelen lévő képviselő körében.

De erre mi, akik olvastunk a műben a *'Monarchia kora'* c. fejezet parlamenti vitájáról, fel sem kapjuk a fejünket ...

A törvény követő jogszabályainak ismertetését illetően a Szerző stílust vált, és igen szűkszavúvá válik. Megemlíti ugyan, hogy a kötelempéldányszolgáltatást újraszabályozták, de nem tér ki azokra a (szakmai) vérré menő vitákra, amelyek a korábbi (szerzett) jogok elvesztése, illetve az elosztás filozófiája körül kialakultak. Pedig ez is a jogalkotási genesis része ..., erény viszont, hogy az elektronikus dokumentumok beszolgáltatási rendjéről ír.

Említés történik még az Országos Dokumentumellátó Rendszert létesítő, a könyvtári szakfelügyeletet létrehozó, a muzeális dokumentumok kezeléséről szóló, az önkormányzatok közművelődési és könyvtári érdekeltégnövelő támogatását elrendelő, a kulturális szakemberek szervezett képzési rendszeréről szóló új jogszabályokról, futólag.

És azzal búcsúzunk a Szerzőtől a magyarországi könyvtári jogfejlődés tekintetében, hogy előttünk a digitalizáció és a szerzői jogok. Tényleg, Hannibal ante portas

IV. Könyvtárügyi és könyvtárjogi kérdések az Európai Unióban

Először ellentmondásosnak hat, hogy egy magyar vonatkozású és történeti tárgyú munka befejező részeként külföldi, majd nemzetközi (pontosabban: szupranacionális) jogi aspektusokat taglaljon – de érdemes elfogadnunk a Szerzőtől ezt a döntést. Miért is?

Históriai megközelítésű munkáját a mai Magyarország könyvtárügyét meghatározó törvény ismertetésével zárja. Ekkor bizony idekívánczolgat azoknak az európai szakmai trendeknek az ismertetése is, amelyek már, vagy alapjaiban is befolyással vannak/lesznek a magyar könyvtárügy további fejlődésére. Miközben tehát először elcsodálkozhat az olvasó, utóbb rájön (rájöhet), hogy a történetiség feltárása jövőkép nélkül csonka, míg bármely fejlesztési vízió gyökeretlen a múlt alapos ismerete és elemzése nélkül.

Ahhoz, hogy a könyvtárügy területén nemzeti jogalkotásról gondolkodjunk, legalább európai méretekben, ahhoz érdemes idézzük az EBLIDA²⁹ jelenlegi elnökének, az osztrák *Georg Leitner*nek 2008-ban tett megállapításait.³⁰

„Az EU huszonhét tagállamának csak a kétharmadában létezik olyan jogszabály, amely a könyvtári szektorra vonatkozik. [...] Tíz országban egyáltalán nem alkottak külön jogszabályt a könyvtárüggyel kapcsolatban. Ezek egyike a könyvtári szolgáltatások terén magas színvonalat felmutató Hollandia, valamint Írország is ide tartozik.”

„Írország azokhoz az országokhoz tartozik, ahol a könyvtári hagyományok nagy múltra tekintenek vissza, egészen az 1855-ös Public Library törvényig. Ez a szabályozás élt 1994-ig, amikor a könyvtárak jogi szabályozása a helyi közigazgatásról szóló törvénybe integrálódott. Az ottani önkormányzati törvény jelenleg hatályos szövegében három szakasz foglalkozik a

közkönyvtárak szolgáltatásaival.” – ezt a gondolatot már Sipos Anna Magdolnától idéztem.

Ez továbbgondolásra érdemes körülmény, a megoldás – esetleg – Magyarország számára példaként szolgálhat. Megítélésem szerint ugyanis az ír jogalkotási filozófia éppen a könyvtár társadalmi szervesülését igazolja, nem pedig szerepének gyengülését. Az ír példa rendkívül tanulságos és különösképpen aktuális a mai Magyarországon, az új önkormányzati törvény előkészületei közepette.

A Szerző azt írja továbbá az ír vonatkozásokról: *„Mindemellett Írországból a könyvtárak feladatait is magukba foglaló, sőt, az információs társadalom fejlesztésének a középpontjába a könyvtárakat állító fejlesztési tervekben a könyvtárak jelentős állami támogatásokat kapnak. Ilyen fejlesztések voltak például a közkönyvtárak számára a Branching Out (1998), vagy a valamennyi könyvtártípus számára támogatást nyújtó Joining Forces (2000). 2000-ben további elemekkel bővült az írországi könyvtári szolgáltatások szabályozása: a közkönyvtárak számára fejlesztési irányelveket és ajánlásokat fogalmaztak meg, amelyeket az ezzel a könyvtártípussal kapcsolatos kutatási program egészített ki.”*³¹

A könyvtári jogszabályok létét sorolva említi továbbá a fentebb már idézett EBLIDA-elnök, hogy az 1989-es átalakulási folyamatot követően a „keleti blokk immár EU-tag országai” közül kilencben hoztak (új) könyvtári törvényt, mégpedig: Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia.

E jogszabályokat általánosságban jellemzi az információs társadalom szükségleteinek való megfelelés. E tekintetben ezek az országok jó ütemben kapcsolódtak a szakmai világtrendhez, míg Belgium, Dánia, Finnország, Görögország, Olaszország és Spanyolország rövidesen szintén megfeleltették könyvtárjogi szabályozásaikat az információs társadalom kívánalmainak.

Svédország 1996-ban (!) alkotta meg első önálló könyvtárügyi törvényét. A kerettörvény kimondja, hogy valamennyi településen gondoskodni kell a könyvtárak működéséről, hangsúlyozza

a különféle könyvtártípusok együttműködésének, az állami támogatásnak a szükségességét, különösen az olvasással kapcsolatos innovációs fejlesztések tekintetében. A törvény nagy erénye, hogy definiálja a gyűjteményt, a kívánatos személyi ellátottságot, a képesítési normákat és a fizetések szintjét.³²

Ugyancsak az EBLIDA-elnök állapítja meg, hogy *„a könyvtári jogszabályokat formailag”*³³ meghatározzák az adott politikai és törvényhozási körülmények. *Míg egyes országok könyvtári jogszabálya csak a közkönyvtárakra vonatkozik, más államokban a közkönyvtárak ügye csak része az összes könyvtártípusról szóló jogi szabályozásnak.[...]”*

Valóban, a föderációs államszervezetek (Németország, Spanyolország, Olaszország) példája, vagy az erős önkormányzatisággal rendelkező országok (Hollandia, Írország) példái mind igazolják a fenti állítást. Nem igazolják viszont azt, hogy egységes minta alapján lehetne csak elképzelni a könyvtárügy fejlődését.

Mégis, az Európa Tanács az EBLIDA-val összefogva 2000-ben irányelvet bocsátott ki az egységes európai könyvtárpolitika kialakítása érdekében.³⁴ 2008-ban azt állapította meg az EBLIDA elnöke, hogy *„néhány országban, elsősorban a skandináv államokban”* ennek az irányelvnek a hatása nyomon követhető a törvényalkotásban, míg azokban az országokban, ahol eddig sem foglalkoztak a könyvtárügy jogi szabályozásával, semmilyen előrehaladás nem történt.

Ami pedig a könyvtárügy szempontjából is sokszor mintának tekintett angolokat illeti, *„... az önálló szaktörvénnyel rendelkező tizenhat EU-tagország közül egyedül Nagy-Britanniában van még napjainkban is hatályban olyan könyvtári törvény, amelyet még az 1990-es éveket megelőzően”*³⁵ hagytak jóvá, *és az európai uniós kooperációs folyamatok, valamint az információs társadalom kihívásai miatt nem (szerintem: sem) módosítottak.”* – írja a Szerző. Majd később bemutatja azt a folyamatot, amelyben a nyolcvanas évek gazdasági nehézségei miatt a könyvtárakat érték, s amelyből a *kivezető utat a CILIP, a brit könyvtárosok egyesületének meggyőző érvei*

nyomán találta meg a kulturális kormányzat. A szakmai érdekérvényesítés hatására – az 1964. évi törvény egyes részeire vonatkozóan – 2001-ben új normákat határoztak meg, törvénymódosítás nélkül, mégis irányadó módon.

A Szerző által elének tárt adatok alapján könyvtári fejlettség szempontjából Nagy-Britannia mellett két másik európai minta-országra érdemes vigyázó szemünket vetnünk: Finnországra³⁶ és Dániára.

A finn törvény³⁷ (1998) erőssége, hogy a könyvtári szolgáltatásokra fókuszál, nem pedig a könyvtári intézményekre. Az 1999-ben hozott végrehajtási rendelkezés fő erénye, hogy pontosan meghatározza a könyvtári alkalmazottak képesítési követelményeit.

A törvény abban is úttörő, hogy (intézmény-) minősítési kötelezettséget ír elő helyi, megyei és országos szinten. Az értékelések legfontosabb megállapításait nyilvánosságra kell hozni.

A legújabb dán könyvtári törvény 2000 májusától hatályos. Végrehajtási utasításával együtt részletesen szabályozza az önkormányzatok fenntartói kötelezettségeit csakúgy, mint az állam finanszírozási és egyéb támogatási szerepét a könyvtári rendszer működtetésében. „A dán könyvtári törvény további erősségét jelenti a nemzeti elkötelezettség kinyilvánítása” – írja a Szerző. Figyeljünk fel erre a szempontra is!

V. Bibliográfia

Maga az *Előszó* is kitűnő forrás. A Szerző felsorolja és értékeli is a tárgykörben fellelt hazai szakirodalmat³⁸, a gyűjtéshez felhasznált jogforrásokat, levéltári anyagokat.

Általános észrevételek

A bibliográfia tételeinek nyomtatott és elektronikus dokumentumok szerinti formai felosztása vitatható, egyrészt a már amúgy is alkalmazott tipizáláson belüli újabb megkülönböztetés zavaró volta miatt, de különösen a cél és a várható eredmények szempontjából.

Mert mi ennek a bibliográfiának a célja? A tájékoztatás (nem pedig a számbavétel)! S e szem-

pontból tökéletesen közömbös például, hogy adott törvényhozási dokumentum, vagy tanulmány nyomtatott, vagy elektronikus formában érhető-e el. Ezt a körülményt a szakma hivatkozási szabályai szerinti formában jelezni lehet és kell, ez minden.

Eredmény tekintetében pedig oda jutunk ezzel a formai megoldással, hogy pl. a bibliográfia „Törvényhozási dokumentumok” című alfejezete egyértelműen hiányossá válik, hiszen ide kíváncsoznának az 1953. évi Országgyűlési Naplók, az 1997. évi 140. törvény plenáris ülésén elhangzott miniszteri expozé és bizottsági elnöki előterjesztés, valamint képviselői hozzászólás – függetlenül attól a formai jellegzetes-ségüktől, hogy a Szerző elektronikus formában találkozott velük kutatásai során. S ugyancsak nem mondana ellent a logikának, ha az elektronikusan keletkezett tanulmányok, szakcikkek is megjelenének a bibliográfia megfelelő alfejezeteiben.

Részletező észrevételek

- a törvényhozási dokumentumok (=országgyűlési/parlamentari dokumentumok) felsorolása hiányos, csak a képviselőházi/nemzetgyűlési naplókat szerepelteti itt a Szerző, pedig az *Előszó*ban vagy a többi fejezetben hivatkozott bizottsági jegyzőkönyveket, különösen az 1997. évi 140. törvény tárgyalásakor keletkezett országgyűlési dokumentumokat itt is szerepeltetni kellene;
- nem érhető továbbá, hogy az 1997. évi 140. törvény követő jogszabályait (és módosításait) miért nem szerepelteti a Szerző, ha a mű címe „... napjainkig” – akkor legalább a felsorolás szintjén meg kellene említeni ezeket a jogszabályokat is, hiszen egykor e mű is hivatkozási forrássá fog válni, tehát az adott kor hatályos jogszabályainak is tükrre lesz. (Lásd a kötet *Előszavát*: „A könyvtárak jogi szabályozása történeti vonalát vizsgáljuk, hiszen a jogforrások minden esetben normatív szabályozók, így egyben primer kultúrtörténeti in-

formációs forrásként is szolgálnak.”)

– elektronikus dokumentumok: nem a Szerző hibája, hogy nyomtatott környezetben oly nehézkesnek tetszik a hivatkozásuk. Viszont az elektronikus dokumentumoknak is van keletkezési ideje (= a fájl létrehozásának dátuma), amit következetesebben fel kellett volna tüntetni, éppen e mű későbbi forrásértéke miatt!

Összegzés – amelyhez a Szerző maga segít hozzá ...

„A téma teljes mélységű kifejtése további kutatómunkát igényel. ... alaposabb összehasonlításokat, elemzéseket kellene végezni a magyar könyvtárak jogi szabályozására ható nemzetközi folyamatokról (lásd napjainkban az ET-EBLIDA irányelveket vagy az Europeana projektet, avagy a digitalizációs hullám által felvetett szerzői jogi problémákat), a könyvtári jogszabályokat bele kellene illeszteni a mindenkor hatályos magyar jogrendbe, részletekbe menően elemezni szükséges a könyvtárak állami és helyi igazgatási rendszerét, az államigazgatási jog vonatkozó részeit, és fel kellene deríteni a könyvtárak jogi szabályozásához kapcsolódó egyéb jogterületek előírásait is. (...) A kutatási téma összetettségéből adódik, hogy a további munka kultur- és jogtörténetes részvételét is igényli majd.”

Őszinte tiszteletemet fejezem ki a Szerző eddigi erőfeszítéseierőért, s további erőt és kitartást, hatékony és eredményes tudományszervező munkát kívánok műve kiteljesítéséhez. Ami mai formájában is érdekes olvasmány.

Haraszi Pálné

Jegyzetek

1. Esélyes megrendelő lehet az Európai Parlament könyvtára, valamint a szomszédos országok parlamenti könyvtárai is, valamint tengeren túlról az USA Kongresszusi Könyvtára is.
2. Miközben ez az állítás a hazai könyvtárszakmai szemléletnek teljesen megfelel, ellentmond viszont néhány más európai ország gyakorlatának: Franciaország, Hollandia és Írország könyvtárügyi törvény megalkotása nélkül is magas szintű könyvtári szolgáltatásokat nyújt állami, önkormányzati szinten is.
3. Létezik-e magyar művészettörténelem, avagy inkább a' művészetek történelméről Magyarországon' kell-e beszéljünk, teszi fel a kérdést Fülepp Lajos: A magyar művészettörténelem főladata (1950) c. akadémiai székfoglalójában.
4. A magyar könyvtári jogfejlődést taglaló korábbi tanulmányok sem bontják ki a témát ebben a szellemben – de ma már, megfelelő történelmi távlatlal rendelkezve, egy újabb szintetizáló mű szintjén ez lehetséges lesz.
5. Ahogy ezt a Szerző maga is teszi, utalva a Julián-egyesület vagy a Szent László Társulat működésére (p.93, a lábjegyzetben).
6. A 'Monarchia kora' c. fejezetben az erre való kutatói készség meg is nyilvánul.
7. „... amennyiben a jogi szabályozás vertikális metszetét vizsgáljuk”, p.33
8. Néha – megelőlegezetten – Nemzeti Könyvtárként említi a Szerző.
9. Gondoljunk bele: hogyan veszett el a Corvina könyvtár, miként pusztult el a nagyenyedi kollégium könyvtára, mennyi kulturális veszteséggel járt a szerzetesrendek 18. század végi feloszlása is – nem véletlen, hogy a történelmi tapasztalatok negatívak.
10. Gondoljunk itt arra is, hogy egy feltörekvőben lévő negyedik fővárosi könyvtár munkatársa szólal meg!
11. A Szerző később, a bibliográfiai fejezetben mind a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának, mind Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének éves/évadonkénti (!) jelentéseit felsorolja (1902–1914), mert ezeket igen fontos szakmai forrásként, egyben kordokumentumként értékeli.
12. Meglátásom szerint a Szövetség az 1935-ben megalakult MKE és a mai IKSZ „elegyének” előképe, munkamódszereiből és eredményeiből még ma is meríteni lehet.
13. Különös ma erről a hajdani 'szétválasztó' tendenciáról olvasni, amikor a közgyűjteményi digitalizálás hatására újból összeolvadhat könyvtár-levéltár-múzeum.

14. Mint az élethosszig tartó tanulás korabeli megvalósítása ...
15. A Gyűjteményegyetem alapításakor magába foglalta az Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumot, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumot, s eredeti szándéka szerint – bizonyos – jogfenntartással a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárát is. A későbbi bővülés során létrehozták az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot, és a Gyűjteményegyetem részévé váltak a külföldi magyar intézetek is, továbbá tudományos kutatóintézetek.
16. Ezek a parlamenti szemelvények meggyőzhetnek bennünket arról is, hogy a korabeli törvényhozói fejelem nem sokban különbözik a napjainkig is sokszor kárhözott gyakorlatól ...
17. Apró adalék, hogy a VKM könyvtárának a vezetésével 1920-ban éppen id. Bibó Istvánt, a későbbi szegedi egyetemi könyvtárigazgatót bízták meg. (Kereszturi József: Bibó István, a könyvtáros. Pécs, 2010, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány)
18. S tartott ez addig, míg ezt a jogát meg nem vonták.
19. A Könyvtári Intézet koordinációjában közreadott fölőspéldány-jegyzékekben 2008-tól „érhető tetten” az ideológiai állomány-tisztítás újabb hulláma – ezt azonban, szerencsére, nem a központi irányítottság jellemzi, hanem a szakmai tapasztalaton alapul (ld. még „Porosodnak-é a könyvtárak ...). HK.
20. Az Országos Szabad Művelődési Tanács rendelet-tervezetéből, 1946
21. A munka Kovács Máté államtitkár, későbbi debreceni egyetemi könyvtárigazgató, majd ELTE tanszékvezető irányításával folyt.
22. A törvényeket az Országgyűlés, a törvényerejű rendeleteket a Népköztársaság Elnöki Tanácsa hozta.
23. Alkotóikat pedig szintén 'zártan' kezelték, sokukat 1957–1963 között. A 'zárt anyag' kategóriába sorolódott a kortárs emigráns irodalom, majd – a hetvenes évektől 1990-ig – a 'szamizdat'-irodalom.
24. Ebben a légkörben a „szabadpolc” gondolatának a felvetése maga volt a forradalom ...
25. Ugyanakkor, ebben az időszakban nyújtottak menedéket a könyvtárak a szellemi élet olyan képviselőinek, akiket a rendszer a 'tiltott' vagy 'tűrt' kategóriába sorolt.
26. Gondolkodása indokolt, hiszen ezzel a módszerrel bemutathatja az ifjabb generációnak is, hogy miért és milyen információs robbanás következett be a nyolcvanas évek végének Magyarországon, s ebből következően milyen feladattal kellett szembenéznie a megőrző-szolgáltató könyvtáraknak.
27. Később: Informatikai és Könyvtári Szövetség
28. Vélhetően a Könyvtári Intézet jogelődjével, az OSZK KMK-val. Erről a Szerző nem ír.
29. EBLIDA = European Bureau of Library, Information and Documentation Associations, honlapja: www.eblida.org
30. Georg Leitner: Library laws in Europe – the basis of a library policy for Europe? – elhangzott az ECPRD 2008. évi bécsi szemináriumán.
31. Nem felejtethetjük el, hogy a jelenlegi globális pénzügyi-gazdasági válság egyik legnagyobb európai kárallottjaként éppen Írországot tartják számon – ámde biztosak lehetünk abban, hogy nem a könyvtári fejlesztések juttatták az országot e siralmas helyzetébe Ugyanakkor nálunk 'TÁMOP-TIOP-bumm' tapasztalható, közkönyvtári vonatkozásban is
32. Ezekkel a sztemderekkel maradt adós pl. a műben említett spanyol törvény (p.233).
33. és különösen tartalmilag – teszi hozzá az ismertetés szerzője.
34. Lásd még az EBLIDA egyik korábbi igazgatójának írását: Schleihagen, Barbara „Library legislation in the EU” /www.bibliotheksportal.de/fileadmin/Obibliotheken/BibliothekenInternational/dokumente/Bibliotheksgesetze_in_Europa.pdf
35. Egészen pontosan 1964-ben hozták a törvényt, valóban a kilencvenes évek információs forradalmát megelőzően.
36. Ne feledjük, hogy az IFLA 2012-ben Helsinkiben rendezte meg éves világkonferenciáját, és hogy a finn könyvtáros egyesület főtitkára kedves meghívásukat tolmácsolta az MKE pécsi vándorgyűlésén!
37. A finn parlamenti könyvtár válasza többlet-információt is tartalmazott. Jelezték, hogy az 1998-ban hozott könyvtári törvényüket azóta többször módosították: a 12. cikkelyét 2000-ben és 2001-ben, majd 2002-ben is, valamint a 6-7. cikkelyt és a 9. cikkelyt pedig 2010-ben. A módosításokat is tartalmazó hatályos jogszabályt a FINLEX adatbázisban lehet áttekinteni.
Külön jogtechnikai érdekessége a törvénymódosításoknak, hogy mindegyik keltezése január elsejei – ez arra enged következtetni, hogy e jogszabály-módosítások az adott évre elfogadott költségvetési törvény hatályba lépésével teljes összhangban történtek meg.
38. A Szerző itt említi a Könyvtárosok kézikönyve 4. kötetében megjelent (2002), „A könyvtári szolgálat jogi szabályozása” c. fejezetét, melyet a recenzió szerzője írt meg boldog emlékü tanára, dr. Horváth Tibor megtisztelő felkérésére. Ez a hajdani munka adta a módszertani alapokat az Országgyűlési Könyvtárban 2004-ben létrehozott Képviselői Kutatószolgálatához.